

Inhoud

	Proloog	9
1	Breslau, 1888	23
2	Vilvoorde, 1893	36
3	Breslau, 1900-1901	46
4	Vilvoorde, 1908-1912	56
5	Oorlog, 1914-1918	68
6	Vilvoorde, 1919-1925	110
7	Breslau, 1925-1929	121
8	Vilvoorde, 1929-1935	134
9	Breslau, 1935-1939	146
10	Vilvoorde, 1939-1940	167
11	Oorlog, 1940-1941	179
12	Oorlog, 1941-1944	206
13	Vilvoorde en Ramat Gan, 1944-1949	235
	Epiloog	273
	Dankwoord	287

Proloog

De sabbat is net afgelopen als mijn grootvader Felix Peritz zijn oudste zoon, de twaalfjarige Werner, verzoekt de ‘Trauermarsch’ uit de *Lieder ohne Worte* van Felix Mendelssohn op de piano te spelen. Het is zaterdagavond 3 november 1934 in de Menzelstrasse 82 in Breslau, de hoofdstad van Silezië, de meest zuidoostelijk gelegen provincie van Duitsland. Na de Tweede Wereldoorlog werd de stad samen met het grootste deel van Silezië Pools grondgebied. Breslau heette vanaf toen Wrocław.

Exact een week geleden is Ernst, de jongste zoon van Felix, aan difterie overleden. Hij was zes jaar. Die dag leek er weinig aan de hand. Dr. Weigert, de huisarts, was zoals elke avond sinds de knaap ziek geworden was poolshoogte komen nemen. In de kamer van Ernst praatte hij dan eerst even met de verpleegster. Op zijn advies hadden mijn grootouders haar ingehuurd om ’s nachts op hun kind te passen. Een zuurstofapparaat lag klaar voor als hij dreigde te stikken. Daarna schoof de huisarts mee aan tafel voor de avondboterham. Wat er vervolgens gebeurde, is nooit

opgehelderd. Werner lag in bed toen hij door een opgewonden stem uit zijn slaap schoot. De nachtzuster was in paniek de woonkamer binnengerend. Dokter Weigert, die op het punt stond naar huis terug te keren, was onmiddellijk naar de kamer van de jongen gelopen. Het mocht echter niet meer baten. Was de verpleegster ingedommeld en had ze niet gehoord dat Ernst naar adem snakte? Had het zuurstofmasker niet geholpen? Was de zuurstof te laat toegediend? Had het apparaat gefaald?

Werner – mijn vader – was dol op zijn broertje. Op de laatste foto die van hen samen is genomen leunen ze met hun hoofd aanhankelijk tegen elkaar. Terwijl Werner dromerig voor zich uit kijkt, spreekt uit de ogen van Ernst een zekere wilskracht, alsof de knaap zich voor het leven staalt.

*

Op diezelfde zaterdagavond 3 november 1934 vult Joseph Vandenbrande, mijn grootvader van moederszijde, de schappen van een magazijn in de Lange Molensstraat 12 in Vilvoorde, een Vlaams industriestadje in de schaduw van Brussel. Pakjes cichorei, blikken perziken, dozen deserrtrijst. Nadat hij het deksel van de kartonnen verpakking met een mes voorzichtig heeft opengesneden, stapelt hij de waar zo op dat elke doos en elk blik en pak netjes in het gelid en met het etiket naar voren staan opgesteld. Kort na de Grote Oorlog heeft hij een groothandel in koloniale waren opgericht. ‘Mensen zullen altijd moeten eten,’ zegt hij. Geen verkeerde reden om na vier jaar voedseltekorten en hongersnood, het gevolg van een wrede Duitse bezetting, een zaak in levensmiddelen te beginnen.

Mijn grootvader Joseph is een vrome katholiek, de vroegmis in de kerk van Onze-Lieve-Vrouw van Goede Hoop – de Grote Kerk voor Vilvoordenaren – is elke ochtend zijn eerste afspraak. Naar goede gewoonte brengen zijn vrouw en zijn drie dochters met Allerzielen een bezoek aan het kerkhof. Joseph – iedereen noemt hem Jefke – wacht tot zondag, tijdens de week heeft hij het te druk. Klanten bezoeken, handelsvertegenwoordigers ontvangen, facturen maken, bestellingen klaarzetten, schappen vullen, hij staat voor dag en dauw op en kruipt als allerlaatste van zijn gezin in bed. Eerst zal hij bij het graf van zijn ouders stilstaan en een gebed opzeggen, daarna bij het graf van Jean, zijn zoon. Het jongetje was niet eens vijf toen een longontsteking hem fataal werd.

*

De ‘Trauermarsch’ is eigenlijk geen treurmars. Althans, Mendelssohn heeft die naam niet aan het stuk gegeven. Hij had het naamloze opus 62 nummer 3 in e-mineur opgedragen aan de pianiste en componiste Clara Wieck, de echtgenote van Robert Schumann. Het notenboek waaruit Werner heeft gespeeld is in mijn bezit. Een stevig ingebonden boek met een grijswit gemarmerd kartonnen omslag met zwartlinnen rug. In de rechterbenedenhoek een halfvergaan etiket met enkele in rode inkt gekrabbelde onleesbare woorden. Wellicht de titel van het muziekwerk en de naam van de eigenaar, Werner Peritz. Andante maestoso, het aangegeven tempo van de compositie. Bovenaan de bladzijde heeft juffrouw Deutsch, de pianolerares, met potlood *nicht zu langsam* bijgeschreven. De letters schots en

scheef, haar hand ongetwijfeld onvast toen ze zich op haar stoel naar de pianolessenaar vooroverboog en het advies voor haar leerling om de treurmars niet te traag te spelen op het blad toevoegde.

De plechtstatige melodie lijkt soms de adem in te houden. Dacht Mendelssohn toch aan de dood? Beeldde hij zich tijdens het componeren in dat hij naar een rouwstoet stond te kijken en uit respect voor de gestorvene zijn hoed afnam en zijn hoofd eerbiedig boog? Soms zwelt de muziek zo dramatisch aan dat ze als een schreeuw van wanhoop opklinkt. Krachtige akkoorden waar een pianist zeven vingers tegelijk voor moet gebruiken. Geen sinecure voor een twaalfjarige jongen met kleine, mollige handen.

Mijn vader moet de treurmars vaak gespeeld hebben. De boeknaad is van de rug losgekomen, de bladzijde is beduidt, een scheur is met plakband gerepareerd. Mijn grootvader verbood hem evenwel de klep van het klavier open te klappen als zijn vrouw thuis was, de droeve muziek zou haar zwaarmoedigheid alleen maar voeden. Na de dood van haar *Goldjunge* had Else inderdaad alle levenslust verloren. Dr. Weigert had haar zelfs veronal moeten voorschrijven. Felix vond troost in de zielroerende klanken, alsof ze niet enkel zijn verdriet draaglijk maakten, maar hem er tevens toe aanzetten zich tot het uiterste voor zijn gezin te blijven inzetten. Adolf Hitler was op 30 januari 1933 tot rijkskanselier benoemd. Inmiddels had de Führer van Duitsland een eenpartijstaat gemaakt, een boycot van Joodse winkels doorgevoerd, politieke tegenstanders in concentratiekampen opgesloten, zijn aanhangers een vrijbrief gegeven Joden uit hun overheidsbaan te ontslaan en de werken van Joodse componisten, zoals Mendelssohn, voor Arische oren

te verbieden. Voor Felix Peritz en zijn geloofsgenoten waren onzekere tijden aangebroken.

Hoewel duizenden Joden het Derde Rijk ontvluchtten, dacht Felix niet aan emigreren. Rijkspresident Paul von Hindenburg had beloofd dat hij de Joodse veteranen van de oorlog zou beschermen. Felix, vier jaar lang onderofficier bij de geneeskundige troepen, drager ook van het IJzeren Kruis Tweede Klasse, geloofde de veldmaarschalk op zijn woord. Toen Hindenburg op 2 augustus 1934 overleed, hield mijn grootvader zijn hart vast. Was de rijkspresident niet het laatste obstakel tussen de wet en de willekeur, tussen fatsoen en barbarij?

Maar vooralsnog hadden zijn klanten in Opper-Silezië noch zijn leveranciers uit Pirmasens, de schoenenhoofdstad van Duitsland, hem in de steek gelaten. Bovendien was hij een patriot in hart en nieren. In de weken voor 12 november 1933 had hij een *Wahlabzeichen* op de revers van zijn jas gespeld. Die zondag vond een referendum over het uittreden van Duitsland uit de Volkenbond plaats. Op zijn ijzeren speldje een 'Ja' als een schreeuw van instemming: net als de meesten van zijn landgenoten vond hij de Volkenbond immers een gedrocht dat door de wraakzuchtige overwinnaars van de oorlog in het leven was geroepen om Duitsland te knechten.

*

Mijn beide grootvaders waren een handvol jaren overleden toen ik werd geboren, de oudste zoon van Werner Peritz en Rosa Vandenbrande, de jongste dochter van Joseph Vandenbrande. Werner ontmoette haar begin 1945 op een

dansfeest in De Witte Leeuw in Vilvoorde. Intussen heette hij Vernon Pearce. Hij had een Engelse naam moeten kiezen op het ogenblik dat hij eind 1941 bij het pionierskorps van het Britse leger werd ingelijfd. Op een wandeling vertrouwt hij Rosa toe dat hij geen Engelsman is, maar een Jood die in Duitsland opgroeide. Als Werner een goed jaar later zijn ouders in Palestina bezoekt, vertelt hij hun dat hij met een katholiek meisje uit België wil trouwen.

Zowel de Duitser Felix als de Belg Joseph heeft dat nieuws beslist even moeten verwerken, per slot van rekening hadden ze aan twee kanten van de geschiedenis gestaan. In 1914 en 1940 waren de Duitsers België binnengevallen, waarna ze het land telkens vier jaar lang met een nietsontziende barbaarsheid hadden bezet. Felix op zijn beurt had geen goede herinneringen aan het lage land bij de Noordzee. Toen hij in augustus 1914 met de geneeskundige troepen van zijn regiment door België trok, was hij er rotsvast van overtuigd dat Belgische burgers, tot huisvrouwen en priesters aan toe, Duitse soldaten verminkten en vermoordden. Bovendien was er de kwestie van een gemengd huwelijk. In die tijd een uitzondering. Voor vele vrome christenen waren Joden godsmoordenaars. Hand in hand ermee namen ze een aantal vastgeroeste vooroordelen voor waar aan. Joden? Allemaal geldwolven. Een listig volk ook. Schaamteloos. Koppig. Niet te vertrouwen. Het uitverkoren volk van God? Hoe pretentius! Joden van hun kant hadden eeuwenlang de ene na de andere bloedige vervolgingsgolf over zich heen gekregen. Hitler wilde hen zelfs uitroeien.

*

Mijn Belgische grootvader Joseph werd op 4 juli 1889 in Vilvoorde geboren, de jongste zoon van Pieter Vandenbrande en Clara Bettens. Zijn vader stookte de ovens van de Manufacture Générale de Caoutchouc, een bedrijf dat in 1865 door Constantin Jenatzy was opgericht en zich dankzij het Congolese rubber van koning Leopold II in de productie van rubberbanden zou specialiseren. Toen zijn vader er werkte, was de fabriek in Schaarbeek gevestigd, toen een voorstad van Brussel, nu een van haar negentien gemeenten. Elke dag legde mijn overgrootvader de zes kilometer tussen Vilvoorde en Schaarbeek te voet af.

Op twee foto's uit het familiearchief is Pieter tussen het fabriekspersoneel te zien. Net als iedereen kijkt hij dodelijk ernstig voor zich uit. Een man in een grijze werkkleed, de handen op zijn knieën, zijn haar keurig achterovergekamd, zijn brede gezicht vreemd genoeg gladgeschoren, terwijl alle andere werklieden pronken met een stevige knevel. Op de voorgrond een schare kinderen, sommige beslist niet ouder dan tien. In 1889 had het Belgische parlement voor een wet gestemd die arbeid voor kinderen jonger dan twaalf verbood. De fabriek trad de wet duidelijk met de voeten. Camille Jenatzy, de zoon van de baas en een ingenieur elektromechanica, zou op 29 april 1899 in het landbouwpark van Achères bij Parijs met zijn zelfgebouwde, elektrisch aangedreven auto La Jamais Contente voor het eerst meer dan honderd kilometer per uur rijden. Snelheid en opwinding, spanning en gevaar. De nieuwe eeuw leek reeds aangebroken.

Felix werd op 31 maart 1888 in Breslau geboren, de oudste zoon van meesterkleermaker Salomon Peritz en Mathilde Horn. Als Jood kreeg hij ook een Hebreeuwse naam: Mor-

dechai, een hoofdpersoon in het boek Ester. 1888 staat in de geschiedenis van Duitsland als het Driekeizerjaar bekend. Op 9 maart blies Wilhelm I zijn laatste adem uit. Friedrich III, die aan keelkanker leed, overleed negenenegentig dagen later. Diezelfde dag, 15 juni, werd hij opgevolgd door Wilhelm II, de laatste Duitse keizer en koning van Pruisen. Mijn grootvader stierf op 12 november 1948 in Israël. Een halfjaar eerder had de Joodse staat zijn onafhankelijkheid uitgeroepen.

*

Joseph lag toen al bijna twee jaar op het kerkhof van Vilvoorde. Behalve een vrome katholiek was hij tevens een overtuigde Vlaming geweest. Zoals op alle katholieke scholen in Vlaanderen waren de leerlingen van het bisschoppelijke Instituut Notre-Dame de Bonne Espérance verplicht Frans te spreken. Bovendien kreeg in elke klas om de beurt een leerling de opdracht zijn kameraden tijdens de speeltijd te bespioneren. Als hij iemand Nederlands – in die tijd sprak men van Vlaams – hoorde spreken, moest hij de schuldige bij de schoolprefect aangeven. Wie regelmatig werd betrapt, en dus van slechte wil getuigde, kreeg eerst *une petite punition écrite* en dan *une demi-note*, een aantekening die de ouders dienden te ondertekenen. ‘Hij vond het verschrikkelijk dat hem werd gevraagd zijn vrienden te verklikken,’ aldus mijn moeder.

De taalwetgeving in België bevoordeelde de Franstaligen in alle domeinen. Niettemin was er sprake van een versterking van de positie van het Nederlands. Door de Gelijkheidswet van 1898 kreeg het Nederlands zelfs dezelfde

status als het Frans. In de praktijk kwam daar weinig van terecht. Zo hield de katholieke kerk koppig vast aan onderwijs in het Frans en weigerde ze de universiteit van Leuven te vervlaamsen. De rijksuniversiteit van Gent bleef eveneens een Franstalig bolwerk. Halverwege de jaren dertig sloot de flamingant Joseph zich bij het Vlaamsch Nationaal Verbond aan, een partij die tijdens de Tweede Wereldoorlog met nazi-Duitsland zou collaboreren.

*

Felix Peritz verdiende zijn brood met schoenen, Joseph Vandenbrande met levensmiddelen en poetsgoed. De een stichtte een gezin met twee kinderen, de ander met vier. Doodgewone mensen met de lusten en lasten die iedere sterveling op zijn of haar levensreis tegenkomt. De wereldpolitiek zorgde er evenwel voor dat hun leven overhoop werd gegooid. Hitler vervolgde de Joden, de Tweede Wereldoorlog brak uit. Tragedies die hun levens met elkaar verstrengelden, en er zo voor gezorgd hebben dat mijn ouders elkaar leerden kennen.

Mijn grootvaders waren in het fin de siècle geboren, een periode waarin nu eens de hoop op een glorieuze toekomst en dan weer de angst voor de ondergang van de westerse beschaving de kop opstak. De opkomst van het socialisme, het filosofische geknaag aan het zelfbeeld van de burgerij, de aanvallen door vrijzinnigen op de privileges van het geloof, de bomaanslagen door anarchisten, de razendsnelle wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen, de ontdekking door Sigmund Freud van onze zielsgeheimen, alles leek te broeien en te borrelen, niets leek nog vastigheid te bieden.